

تعامل ادراکی انسان با ایده‌های فضایی - هندسی در معماری

تألیف

عبدالحمید نقره‌کار

مؤسسه انتشارات امیرکبیر

تهران، ۱۳۹۴

سرقتاسمه: نقره کار، عبدالحمید، ۱۳۳۲-
عنوان و نام پدیدآور: تعامل ادراکی انسان با ایده‌های فضایی - هنرشناسی در معماری / تألیف عبدالحمید نقره‌کار.
مشخصات نشر: تهران: امیرکبیر، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری: ۱۶۰ ص: مصور، جدول، نمودار.
شابک: 978-964-00-1619-0

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا.
یادداشت: کتابنامه: ص. ۱۵۳-۱۵۴؛ همچنین به‌صورت زیرنویس.
یادداشت: نمایه.

یادداشت: چاپ دوم: ۱۳۹۴.

موضوع: معماری اسلامی.

موضوع: معماری اسلامی - ترکیب، تناسب و غیره.

موضوع: موزه‌ری - زیبایی‌شناسی.

موضوع: هندسه در معماری.

موضوع: طراحی هنرشناسی.

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۲ ت ۷ ۶۶ ن ۲۸۰۱ NA

رده‌بندی دیوین: ۲۴۰/۹۱۷۳۷۱

شماره کتابشناسی ملی: ۳۳۸۷۵۶۷

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۰۰-۱۶۱۹-۰

مؤسسه انتشارات امیرکبیر

با همکاری شهرداری منطقه ۱۲ تهران

تهران: خیابان جمهوری اسلامی، میدان استقلال، صندوق پستی: ۱۱۳۴۵-۴۱۹۱

تعامل ادراکی انسان با ایده‌های فضایی - هنرشناسی در معماری

© حق چاپ: ۱۳۹۳، ۱۳۹۴، مؤسسه انتشارات امیرکبیر

نوبت چاپ: دوم

مؤلف: مهندس عبدالحمید نقره‌کار

طراح جلد: حسین احمدی

حروف متن: کریم ۱۵

چاپ و صحافی و لیتوگرافی: طرفه، تلفن: ۵۵۲۶۹۲۸۷-۸

شمارگان: ۱۰۰۰

بها: ۶۵۰۰۰ ریال

تلفن مرکز فروش: ۰۲۱-۶۱۲۸

فروش اینترنتی: www.amirkabir.net

همه حقوق محفوظ است. هرگونه نسخه‌برداری، اعم از زیراکس و بازنویسی، ذخیره کامپیوتری، اقتباس کلی و جزئی (به‌جز اقتباس جزئی در نقد و بررسی) و اقتباس در گومه در مستندنویسی، و مانند آنها بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع و از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری است.

فهرست

- مقدمه ۱۱
۱. مفهوم کلمات اصلی متن با توجه به معارف اسلامی (تشیع) ۱۵
۲. معماری، گرایشی میان‌دانشی است ۲۰
۳. روش پژوهش در رشته معماری ۲۲
۴. روند موضوعی در رشته‌های هنری و معماری (تبدیل ایده‌ها به پدیده‌ها) ۳۰
۵. بررسی تطبیقی در هستی‌شناسی ۳۱
- ۱-۵. تحولات درونی و بیرونی موجودات و انسان‌ها مبتنی بر مشیت الهی ۳۲
- ۲-۵. بررسی تطبیقی انواع مکاتب انسان‌شناسی از بعد معرفت‌شناسی و ۳۳
- ۳-۵. مروری بر شک‌گرایی ۳۶
- ۴-۵. مروری بر نسبی‌گرایی ۳۷
- ۵-۵. مروری بر حس‌گرایی ۳۸
- ۶-۵. مروری بر حس‌گرایی بیرونی و درونی ۳۸
- ۷-۵. مروری بر عقل‌گرایی دکارتی ۳۸
- ۸-۵. مروری بر رویکرد مشائی ۳۹
- ۹-۵. مروری بر رویکرد عرفانی ۳۹
- ۱۰-۵. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری ۴۰
۶. انسان‌شناسی اسلامی از منظر حضرت علی (ع) ۴۳
۷. زیبایی‌شناسی اسلامی، مکتبی جامع و مانع ۴۷
۸. حکمت هنر اسلامی، راهبرد گذار از بحران‌های هنری و معماری معاصر ۵۲

۹. تعریف جامع و مانع از معماری ۵۸
۱۰. بررسی دیدگاه برخی از پژوهشگران معماری، درباره ایده‌های فضایی - هندسی.. ۶۲
۱۱. ایده‌های فضایی - هندسی مناسب برای هریک از ابزار..... ۷۰
- ۱-۱۱. هندسه مناسب برای ادراکات حواس پنج‌گانه انسان (حس بینایی)..... ۷۰
- ۲-۱۱. هندسه مناسب برای نفس عقلانی و قوه تفکر و تعقل انسان..... ۷۱
- ۳-۱۱. هندسه مناسب برای حضور قلب و خودآگاهی روحی انسان..... ۷۳
۱۲. شواهد تجربی در اثبات نظریات ارائه شده..... ۷۶
۱۳. تناظر هندسه‌ها در مناسک حج با سه نوع هندسه مورد نیاز انسان..... ۸۲
۱۴. تفسیر ماهوی چهارتاقی آتشکده‌ها در تبدیل آن‌ها به مسجد..... ۸۶
۱۵. شواهدی تجربی از معماری و شهرسازی در دوران اسلامی..... ۹۱
۱۶. ایده‌های هندسی - فضایی در طراحی شبستان مساجد..... ۱۰۳
۱۷. مهم‌ترین نتایج و بهره‌های این رساله..... ۱۱۱
۱۸. عصاره این نظریه..... ۱۱۳
۱۹. موضوعاتی که می‌تواند مکمل این رساله در تحقق معماری... .. ۱۱۷
- توصیه‌هایی در مورد ایده‌های هندسی - فضایی..... ۱۱۸
- پیوست‌ها..... ۱۲۵
- پیوست اول: بررسی رویکردهای روانشناسانه (دیدگاه شولتز)..... ۱۲۷
- پیوست دوم: دیدگاه سنت‌گرایان معنوی نظیر دکتر نصر..... ۱۳۸
- پیوست سوم: بررسی اجمالی نظرات اردلان با توجه به مقاله «ساختمان...»..... ۱۴۳
- پیوست چهارم: توضیح اجمالی پیرامون تمایز نظریات این رساله..... ۱۵۰
- منابع..... ۱۵۳
- نمایه..... ۱۵۵

فهرست نمودارها

- نمودار یک: تعریف کلی معماری..... ۲۰
- نمودار ۲: روش پژوهش در گرایش‌های میان‌دانشی..... ۲۳
- نمودار ۳: قواعد ده‌گانه اجتهاد از دیدگاه تشیع..... ۲۵
- نمودار ۴: نظریه‌پردازی و نوآوری در گرایش‌های میان‌دانشی..... ۲۶
- نمودار ۵: ساختار پژوهش در این رساله..... ۲۹
- نمودار ۶: موضوع‌شناسی طولی در مباحث هنر و معماری..... ۳۰
- نمودار ۷: عوالم وجود و مراتب نزول و صعود انسان..... ۳۱
- نمودار ۸: هویت بالقوه و بالفعل انسان در ذیل مشیت الهی..... ۳۳
- نمودار ۱۰: چهار ساحت انفسی انسان، سرچشمه و قوا و خواص آن..... ۴۴
- نمودار ۱۱: نمادی از زیبایی‌شناسی اسلامی مبتنی بر اسماء الحسنی..... ۴۸
- نمودار ۱۲: ارزیابی تعریف حسن و زیبایی در انواع مکاتب..... ۵۱
- نمودار ۱۳: منشاء ایده‌های ممدوح، خنثی و مذموم هنرمندان..... ۵۳
- بر پایه نفوس چهارگانه آن‌ها آثار هنری استعلایی و غیر استعلایی..... ۵۳
- نمودار ۱۴: سه دیدگاه مختلف در رابطه صورت و معنا در آثار هنری..... ۵۴
- نمودار ۱۵: مراحل آزادی و جبر هنرمندان و تعهد و مسئولیت آن‌ها..... ۵۶
- نمودار ۱۶: رابطه هنرمند و اثر هنری با مخاطب از دیدگاه اسلامی..... ۵۷
- نمودار ۱۷: دسته‌بندی تعاریف حصری از معماری و تعریف جامع و مانع..... ۶۱
- نمودار ۱۸: دیدگاه گیدئون درباره سیر تحول نگرش به فضا..... ۶۳
- نمودار ۱۹: دیدگاه گروتز درباره سیر تحول نگرش به فضا در سه دوره تاریخی..... ۶۶

- نمودار ۲۰: انواع رویکردها در تعریف فضا..... ۶۸
- نمودار ۲۱: فضای ادراکی کودکان تا پنج سالگی (دیدگاه پیاژه)..... ۶۸
- نمودار ۲۲: هندسه مناسب برای ادراکات حواس پنج‌گانه انسان..... ۷۱
- نمودار ۲۳: هندسه مناسب برای نفس عقلانی انسان و قوه تفکر و تعقل..... ۷۲
- نمودار ۲۴: هندسه مناسب برای نفس روحانی انسان و حضور قلب..... ۷۳
- نمودار ۲۵: هندسه‌های مناسب برای هریک از ابزار و شیوه‌های ادراکی..... ۷۴
- نمودار ۲۶: مقایسه دو نوع ایده‌های فضایی - هندسی مناسب و... .. ۷۵
- نمودار ۲۷: خانه کعبه، فضایی کاملاً متعادل، متوازن، ساکن و آرام..... ۷۷
- نمودار ۲۸: تعادل فیزیکی موجود در شکل مربع در سایر اشکال هندسی..... ۷۹
- نمودار ۲۹: رمی جمرات..... ۷۹
- نمودار ۳۰: جمره‌های سه‌گانه..... ۸۰
- نمودار ۳۱: حرکت انسان در سعی بین کوه‌های صفا و مروه..... ۸۳
- نمودار ۳۲: حرکت طواف به دور خانه کعبه (انسان متحرک، نقطه دید ثابت)..... ۸۴
- نمودار ۳۳: دو رکعت نماز در پشت مقام ابراهیم به سوی خانه کعبه..... ۸۵
- نمودار ۳۴: تغییر ماهوی در تبدیل آتشکده‌های چهارطاقی به مسجد..... ۸۷
- نمودار ۳۵: بهترین محور توسعه شبستان برای سخنرانی..... ۱۰۴
- نمودار ۳۶: بهترین محور توسعه شبستان برای نماز جماعت..... ۱۰۵
- نمودار ۳۷: برآیند دو محور مناسب برای نماز جماعت و سخنرانی..... ۱۰۶
- نمودار ۳۸: ایده‌های فضایی - هندسی در طرح معماری مساجد..... ۱۱۰

فهرست تصاویر

- تصویر ۱: بافت ارگانیک (سیر در آفاقی) در قسمت قدیمی شهر مدینه و... ۹۱
- تصویر ۲: بافت تاریخی و سیر در آفاقی شهر سمرقند و... ۹۲
- تصویر ۳: بافت تاریخی و سیر در آفاقی شهر تونس و توسعه چهارخانه و... ۹۲
- تصویر ۴: شهر دمشق قبل از اسلام، هندسه‌های چهارخانه‌ای با دو محور... ۹۳
- تصویر ۵: شهر دمشق در قرون اولیه اسلام به تدریج هندسه‌های بافت... ۹۳
- تصویر ۶: کاشان، نقشه همکف خانه بروجردی‌ها تقسیمات در نمای اتاق‌ها... ۹۴
- تصاویر ۷ و ۸: کاشان، خانه بروجردی‌ها - هندسه درونگرا، دعوت‌کنندگی و... ۹۵
- تصویر ۹: کاشان، خانه بروجردی‌ها - برش طولی از حیاط و... ۹۵
- تصاویر ۱۰ و ۱۱: حرکت طواف به دور خانه کعبه نماد دعوت‌کنندگی و... ۹۶
- تصویر ۱۲: مسجد امام اصفهان... ۹۷
- تصویر ۱۳: گنبد و مناره، دو نماد خودسازی و جامعه‌سازی در مساجد... ۹۸
- تصویر ۱۴: ترکیب مناسب مناره‌ها با حجم کلی بنا و منطق قوی... ۹۹
- تصاویر ۱۵ و ۱۶: کاشان، خانه طباطبایی‌ها - تقسیمات فضایی... ۱۰۰
- تصویر ۱۷: کاشان، خانه آل یاسین... ۱۰۱
- تصویر ۱۸: منبر و محراب مسجد حکیم اصفهان... ۱۰۳
- تصویر ۱۹: اصفهان، مسجد آقاتور... ۱۰۷
- تصاویر ۲۰ و ۲۱: اصفهان، مسجد شیخ لطف الله... ۱۰۸
- تصاویر ۲۲، ۲۳ و ۲۴: اصفهان، مسجد امام، هندسه سیال... ۱۰۹

مقدمه

فلسفه هنر و معماری معاصر در دوران پسانوگرایی (پست مدرنیسم) غرب تحت تأثیر دیدگاه‌های شک‌گرا و نسبی‌گرا در حوزه مباحث نظری و انسان‌شناسی دچار بحران هویت شده است. در نتیجه پوچ‌گرایی (نیهیلیسم) و هرج‌ومرج‌طلبی (آنارشیزم) بر سبک‌های هنری و معماری معاصر حاکم می‌باشد. راهبردهای هنر و معماری معاصر را دو انحراف اساسی دچار حصری‌نگری و بحران فزاینده نموده است. نخست، مکاتبی هستند که در حوزه معرفت‌شناسی و انسان‌شناسی دچار شک‌گرایی و نسبی‌گرایی جدید هستند و مستقیم و غیرمستقیم بر هنرمندان و معماران و شیوه‌های آن‌ها تأثیر منفی گذاشته و می‌گذارند. دوم، ایده‌های فضایی - هندسی نامناسی هستند که معماران از طریق اجتهادهای خودبنیاد، مستقل از نیازهای مخاطبان به صورت نامعقول و نامطلوب در طرح‌های خود ارائه می‌نمایند. برای برون‌رفت از این دو بحران اساسی باید دو منبع، یکی اسلام به‌عنوان مکتبی جامع و مانع و الهی (خطاناپذیر) در حوزه نظری و هستی‌شناسی، و دیگر تجربه‌های ارزشمند مسلمانان در دوران اسلامی در حوزه عمل و آثار هنری و معماری اصیل به‌طور عمیق، همه‌جانبه و با استنتاج اصول راهبردی و راهکارهای عملی آن‌ها مورد

توجه و بهره‌برداری هنرمندان و معماران قرار گیرد. این دو منبع می‌توانند از هر دو بُعد نظری و عملی بسترساز آثار هنری و معماری مطلوب، انسانی و استعلایی در عصر حاضر و آینده باشند.

رویکرد پژوهشی در این حوزه با توجه به تعارض دیدگاه‌های معاصر، رویکردی کل‌نگر (میناگرایی جامع و مانع) بر پایه معرفت‌شناسی اسلامی و دوری کلام الهی و معصومین(ع) و رویکردی تطبیقی خواهد بود؛ زیرا این رویکرد، با توجه به مراتب وجود و ابزار متنوع ادراکی انسان، بر دیگر مکاتب شناخت‌شناسی برتری آشکاری دارد. همان‌گونه که می‌دانیم برپایه معرفت‌شناسی اسلامی، انسان دارای سه گونه ابزار ادراک (حواس پنج‌گانه، عقل و قلب)، متناسب برای ادراک مراتب وجود (عالم طبیعت، عالم معقول و عالم ملکوت) است که هر یک دارای شیوه درک متفاوت و در طول یکدیگر می‌باشند. بدین‌گونه که ابزار حواس پنج‌گانه، با روش آزمون حسی و استقراء و استنتاج عقلی برای ادراک عالم طبیعت، ابزار عقل با روش استدلال‌های منطقی و قیاسی برای درک عالم معقول و مفاهیم، و ابزار قلب با روش شهود برای درک عالم ملکوت، ما را در ادراک مراتب هستی از ظاهر به باطن از صورت به معنا و از کثرت به وحدت، یاری می‌رسانند.

مسیر پژوهش در این اثر بدین‌گونه است که ابتدا رشته معماری در بُعد هنری آن، جزء علوم انسانی معرفی می‌شود. سپس روند موضوعی مباحث معماری از بُعد طولی و عرضی، بر پایه اصول حاکم بر هر یک از موضوعات مطرح می‌شود. در پی آن و در یک بررسی تطبیقی، جامع و مانع بودن انسان‌شناسی، زیبایی‌شناسی و فلسفه هنر اسلامی نسبت به مکاتب رقیب از طریق روش «درون‌دینی» که در عین حال مؤید روش‌های حسی - تجربی، استدلالی - منطقی و قلبی - شهودی می‌باشد، تبیین می‌گردد. آنگاه تعریفی جامع و مانع از معماری ارائه می‌شود.

با توجه به اینکه آثار معماری در رابطه با انسان و نیازهای او جنبه اعتباری دارند نه حقیقی، و نباید خودبنیاد و مستقل از نیازهای مخاطبین باشند، بنابراین ایده‌های فضایی - هندسی برای هریک از ابزارها و شیوه‌های ادراکی انسان‌ها باید به صورت مناسب و متمایز، مبتنی بر نوع کارکرد ساختمان و نیازهای متنوع بهره‌وران طراحی و ارائه شوند.

معماری افزون بر مهندسی ساختمان، هنر ساختمان را نیز در بر می‌گیرد و هنر را اگر تجلی حقیقت، خیر و زیبایی‌ها بدانیم، مفهوم حقیقت انسان و مسیر خیر و تکامل و گرایش‌های زیبایی‌شناسانه او در حوزه علوم انسانی مطرح می‌شود. شاید بتوان گفت به تعداد مکتب‌ها و اندیشمندان و حتی هنرمندان در این باره اختلاف نظر وجود دارد. ولی شالوده نظری این کتاب بر پایه نسبتی است که مکتب الهی اسلام با مقوله زیبایی‌شناسی، فلسفه هنر و معماری برقرار می‌نماید. عنوان اصلی این کتاب نیز به این رابطه اشاره دارد و مفاهیم خود را از مکتب اسلام برگرفته است. طرح این نسبت می‌تواند زمینه‌ساز نظریات متعددی در حوزه فلسفه هنر، زیبایی‌شناسی و معماری شود.